

O'ZBEKISTON IQLIM SHAROITIDA TUYA GELMINTLARINING FAUNISTIK KOMPLEKSLARI VA ULARNING SHAKLLANISH QONUNIYATLARI.

Xalilova Lobar Umarovna

Navoiy davlat pedagogika universiteti doktoranti.

Annotatsiya: O'zbekistonda tuyalarning gelmint faunasi adabiyot ma'lumotlarini hisobga olgan holda 47 turni tashkil etadi, shundan 7 turi sestodalarga, 4 turi trematodalarga va 36 tasi nematodalarga tegishlidir.

Kalit so'zlar: *Moniezia expansa*, *Avitellina centripunctata*, *Trichonema labiatum*, *Physocephalus sexalatus*, *labiato-papillosa*, , *Nematodirella longissimespiculata*, *Trihonema labiatum* va *T. longibursatum*.

Bu gelmintlardan 16 tur (*Moniezia expansa*, *Avitellina centripunctata*, *Taenia hydatigena* (lichinkalar), *Fasciola gigantica*, *Chabertia ovina*, *Marshallagia mongolica*, *Nematodirella longissimespiculata*, *N. camelimespiculata*, *N. camelimedragiagia*, *Nematodoirsagiae* ta, *T. trifurcata*, *Trichonema labiatum*, *T. longibursatum*, *Skrjabinema ovis*, *Setaria labiato-papillosa*) O'zbekistonda birinchi marta tuyalarda biz tomonimizdan qayd etilgan. Asosan Qoraqalpog'iston Respublikasi, Jizzax va Qashqadaryo viloyatlarida tuya gelmintlarining tur tarkibi birinchi marta o'rganildi.

Quyidagi 6 tur tuyalar uchun o'ziga xos gelmintlar bo'lib chiqdi: *Dictyocaulus cameli*, *Nematodirella cameli*, *Nematodirus dromedarii*, *Dipetalonema evansi*, *Physocephalus sexalatus dromedarii*, *Thelazia leesei*. Tuyalarda ikki turdagi nematodalar topilgan - *Trihonema labiatum* va *T. longibursatum*, ular uchun otlar va eshaklar o'ziga xos xostlardir. Ularning tuyada aniqlanishi tasodifiy bo'lib, uni fakultativ uy egasi deb hisoblash kerak. Tuya gelmintlarining qolgan turlari kavsh qaytaruvchi hayvonlarga, asosan qorako'l

qo'ylariga xosdir. Binobarin, O'zbekistonda tuyalar bosqinining asosiy suv ombori qo'y va boshqa kavsh qaytaruvchi hayvonlar hisoblanadi.

Respublikamiz viloyatlari sharoitida tuya gelmintlarining tarqalishi to'g'risidagi ma'lumotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, eng ko'p tur O'zbekistonning janubi-g'arbiy qismidagi (Buxoro va Navoiy viloyatlari) tuyalarda – 37 turdagi gelmintlar topilgan. Respublikaning shimoli-g'arbiy qismida (Qoraqalpog'iston Respublikasi) o'rganilgan tuyalar parazitlarning tur tarkibiga ko'ra nisbatan kambag'al bo'lib chiqdi – ularda gelmintlarning 26 turi aniqlandi.

Bizningcha, bu Buxoro va Navoiy viloyatlarining tabiiy-iqlim sharoiti, shuningdek, bu yerda soni tuyalar sonidan ancha ko'p bo'lgan qorako'l qo'ylarining yetarli darajada zichligi bilan bog'liq. Shuning uchun bu yerda tuyalarning gelmintlar bilan kasallanishining asosiy manbai qorako'l qo'ylari hisoblanadi.

O'zbekistonning qurg'oqchil zonasidagi tuya gelmintlari faunali komplekslarining asosiy o'zagi nematodalar sinfi vakillaridan iborat. (36 tur). Sestodlar va trematodalar ahamiyatsiz (mos ravishda 7 va 4 tur).

Xulosa qilib aytganda cho'l ekotizimlari tuyalarida nematodalarning tur tarkibining ustunligi ushbu gelmintlarning hayot aylanishlarining xususiyatlari, shuningdek, respublika cho'l ekotizimlarida ushbu organizmlarning faoliyatiga yordam beradigan biotik va abiotik omillar bilan bog'liq. Binobarin, parazit qurtlarning ma'lum guruhlarini o'ziga xos biogeotsenozlarga qamab qo'yish ularning "parazit-xo'jayin" tizimida ishlash imkoniyatini ta'minlaydigan evolyutsion asosli hodisadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Dadaev S., Saparov K., akad. Azimov D.A. O'zbekistonda tuya telaziozi qo'zg'atuvchisi *Thelazia leesei* nematodasi biologiyasining xususiyatlari //

O‘zbekiston Respublikasi DAN. – Toshkent: nashriyot-matbaa ijodiy uyi. “Fan”
O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, 2005. No 6. –Bilan. 81-85.

2. Saparov K., Dadaev S., Azimov D.A. Diptera hasharotlari O‘zbekistonda tuyalar paraziti Parabronema skrjabini nematodasining oraliq xo‘jayini hisoblanadi. Biol. va. – Toshkent: nashriyot-matbaa ijodiy uyi. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi “Muxlis”, 2005. No 4. bet. 80-83.

3. Saparov K., Dadaev S., Azimov D.A. Nematoda ekologiyasi - Parabronema skrjabini Rassowska, 1924 - tuyalar endoparazitlari // O‘zbekiston Respublikasi DAN. – Toshkent: nashriyot-matbaa ijodiy uyi. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi “Muxlis”, 2006 y.

4. Saparov K. O‘zbekiston shimoliy-garbiy bog‘idagi tuyalarning gelmintlari // O‘zbekiston Milliy universiteti xabarleri. – Toshkent: 2006. No b.

5. Dadaev S., Saparov Q. O‘zbekistonning shimoli-g‘arbiy cho‘l yaylovlarida tuya nematodalarining tuxum va lichinkalarining yashovchanligi haqida // O‘zbekiston Milliy universiteti xabarleri. – Toshkent: 2006. No b.

6. Saparov K. Uzbekistonda tuyalarning gelmintlari xaqida // “Organizm va muxit” II Respublika simpoziumi materiallari, 1995 yil 21-22 dekabr. – Toshkent, “Fan”, 1995. b.

7. Dadaev S., Saparov K. O‘zbekiston cho‘l biosenozlarida tuya parazitlarining bioxilma-xilligi // Tojikiston Respublikasi va unga tutash hududlarning biologik xilma-xilligining ekologik xususiyatlari: Xalqaro. ilmiy konf. Xo‘jand, 1998. bet. 144-145.